

ضرورت شناخت روحیات زن و مرد قبل از ازدواج

طیبه نوحی*

مقدمه

ازدواج، یکی از چالش‌برانگیزترین انتخاب‌ها در سراسر زندگی یک فرد است. از همین روست که افراد در ازدواج بیش از دیگر انتخاب‌های خود دقت، و گاهی از آن فرار می‌کنند. دقت بیش از حد از یک سو و سهل‌انگاری از سوی دیگر، می‌تواند سبب بروز دشواری‌هایی در انتخاب شود. این امر یکی از علل تأخیر در ازدواج و بالا رفتن سن ازدواج شده است. در جامعه ما که نه در خانواده، نه در محیط آموزش و نه در رسانه، به مسأله شناخت روانی دختر و پسر از یکدیگر در حد مطلوب پرداخته نمی‌شود، خلأ بزرگی در این زمینه احساس می‌شود. شناخت روحیات طرفین، می‌تواند گام مؤثری در پیشبرد و رشد آنان در زندگی مشترک باشد. در این مقاله لزوم شناخت روحیات طرفین پیش از ازدواج به عنوان یکی از عوامل ازدواج موفق، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بایستگی شناخت تفاوت‌ها

شناخت روحیات زن و مرد، از آن جهت مهم است که می‌توان آن را عمیق‌ترین و قوی‌ترین تأثیر و تأثر متقابل دانست؛ چنان‌که اسلام به این واقعیت روانشناختی اشاره کرده و در روایات به مرد سفارش شده است که هنگام ازدواج مراقب باشد که چه کسی را در کنار خود قرار می‌دهد، شریک مالش می‌کند و بر دین و اسرارش مطلع می‌کند: «انظُرْ أَيْنَ تَضَعُ نَفْسَكَ وَ مَنْ تُشْرِكُهُ فِي مَالِكَ وَ تَطْلَعُهُ عَلَى دِينِكَ وَ سِرِّكَ»^۱. به زنان نیز

* کارشناس ارشد ادیان.

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۳۲۳.

سفارش شده است که به ازدواج مردان گنهکار در نیابند: «مَنْ زَوَّجَ كَرِيمَتَهُ مِنْ فَاسِقٍ فَقَدْ قَطَعَ رَحْمَةً». ^۱ این گونه روایات نشان از وابستگی عمیق و متقابل بین زن و مرد دارد؛ زیرا زن و مرد در رفتار، افکار و نگرش‌ها به شدت تحت تأثیر طرف مقابل قرار می‌گیرند. ^۲ امیرالمؤمنین علی علیه السلام درباره تأثیرپذیری نامحسوس و پنهانی از همنشین فرموده است: «طَبْعَكَ يَسْرُقُ مِنْ طَبْعِهِ... وَأَنْتَ لَا تَعْلَمُ؛ ^۳ طبیعت و روان تو اوصاف و احوالی را از طبیعت و روان همنشین می‌رباید؛ به گونه‌ای که متوجه آن نمی‌شوی».

نقل است در یونان باستان روزی مرد حکیمی را به زندان افکندند و در سلول انفرادی حبس کردند. مرد حکیم روزگاری را در آن زندان گذراند و شکایتی نکرد تا آنکه روزی برای کاستن رنج و دلجویی‌اش، مردی را نزدش آوردند تا هم‌صحبت او باشد و حکیم با وی انس گیرد و از ناگواری زندانی بودنش کاسته شود. پس از چند روز، زندانبانان حکیم را دیدند که به شدت گریه می‌کرد. وقتی علت گریه‌اش را پرسیدند، گفت: «این فرد را از پیش من بپرید. من تنهایی را بر هم‌صحبتی با او ترجیح می‌دهم. حضور او روحم را می‌آزارد». ^۴ حال اگر این همنشین، همسر باشد که قرار است عمری را در کنار او سپری شود، اهمیت آن بیشتر خواهد شد. یارا بهشت صحبت یاران همدمست دیدار یار نامتناسب، جهنم است ^۵

شناخت حساسیت‌ها و روحیات طرفین به تنهایی برای داشتن زندگی مطلوب کفایت نمی‌کند. طرفین افزون بر روحیات، باید یکدیگر را نیز درک کنند. این شناخت در مراحل مختلف برای شخص لازم است؛ قبل از ازدواج، دوران نامزدی و بعد از ازدواج. در مرحله قبل از ازدواج، این شناخت از اهمیت به‌سزایی برخوردار است؛ چرا که اصلی‌ترین مرحله به‌شمار می‌آید. اگر در این مرحله، شناخت روحیات به درستی انجام گیرد؛ ممکن است دو نفر کنار هم قرار نگیرند. این شناخت از طریق مطالعه، گفت‌وگو و هم‌نشینی امکان‌پذیر است.

۱. حسن بن فضل طبرسی؛ مکارم الاخلاق؛ ص ۲۰۴.

۲. محمدرضا سالاری‌فر؛ درآمدی بر نظام خانواده در اسلام؛ ص ۳۳.

۳. عبدالحمید بن هبة‌الله ابن ابی‌الحدید؛ شرح نهج‌البلاغه؛ ج ۲۰، ص ۲۷۲.

۴. علی اکبر مظاهری؛ فرهنگ خانواده؛ ص ۱۰۲.

۵. سایت گنجور؛ دیوان اشعار سعدی شیرازی؛ غزل ۷۶.

حکمت خداوند بزرگ بر این امر قرار گرفته است که در آفرینش این دو جنس، تفاوت‌های ضروری و البته حکیمانه قرار دهد تا قادر به انجام مسئولیت‌های خود و مکمل و مایه آرامش هم باشند. زن و مرد صفات و حالاتی مختص به خود دارند که شناخت آنها کمک شایانی در مدیریت زندگی و رسیدن به هدف مطلوب خواهد داشت. در یک تقسیم‌بندی می‌توان روحیات و خصوصیات را به خصوصیات شخصیتی و خصوصیات نوع انسان تقسیم کرد.

تفاوت روحیات شخصیتی زنان و مردان

انسان‌ها از نظر ساختار آفرینش، گوناگون آفریده شده‌اند. این گوناگونی، بیانگر خلقت حکیمانه خداوند است. برای رسیدن به زندگی متعالی، باید این تفاوت‌ها از سوی انسان‌ها پذیرفته شود. برخی از این تفاوت‌ها عبارتند از: اعتقادی، اندیشه، تربیتی، حساسیت بر خط‌مشی سیاسی، تندخویی به دلیل سوءظن، اخلاقی، فاصله فکری و عملی، وابستگی، سلطه‌جویی، ساده‌لوحی، مهربانی، بخشندگی، عصبانیت، خشم، زیبایی، رازداری و ... که در افراد مختلف متفاوت است. برخی روحیات و خصوصیات نیز به نوع جنس مرد یا زن اختصاص دارد که در این مقاله به برترین‌های آنها اشاره خواهد شد.

خودشناسی

خودشناسی، یکی از مسائل مهم انسان و شاید از مهم‌ترین شناخت‌هاست. انسان قبل از آنکه به شناخت جهان پیرامون خود و نیک و بد آن بپردازد، باید خود را بشناسد و گنجینه‌های فطرت و نهاد خود را کشف نماید، آنها را به کمال برساند و امیال نفسانی و شهوانی خود را تعدیل کند. در این صورت است که می‌تواند به بزرگ‌ترین سعادت نائل آید. از آنجا که انسان دارای ابعاد جسمی و روحی است، شناخت بُعد روحی او اهمیت زیادی در پیشبرد اهداف وی خواهد داشت.

برای داشتن یک ازدواج موفق، شناخت مقدم بر عشق است. یک انتخاب صحیح، بر مبنای شناخت شکل می‌گیرد و بعد از شناخت طرف مقابل، عشق به وجود می‌آید. یکی از پیش‌شرط‌های لازم برای رسیدن به شناخت درست، رسیدن به خودآگاهی و

پیمودن مراحل خودشناسی است. آدمی قبل از آنکه بخواهد انتخابی داشته باشد، باید نقاط ضعف و قوت شخصیت خود را کاملاً بشناسد. انتخاب صحیح زمانی اتفاق می‌افتد که فرد در کنار بلوغ جنسی، به بلوغ عاطفی، روانی، جسمی، عقلانی، اخلاقی و اجتماعی رسیده باشد. شناخت روحیات کمک می‌کند تا آدمی در انتخاب، سراغ افرادی برود که تا حدودی شبیه او هستند. پژوهش‌ها نیز نشان می‌دهد که با ثبات‌ترین ازدواج‌ها، آنهایی هستند که زن و شوهر بیشترین شباهت را به هم داشته باشند. استفن وایت، روانشناس بالینی معتقد است: «با توجه به بررسی‌ها، شباهت‌های اخلاقی و شخصیتی زن و شوهر، بر موفقیت ازدواج آنها نقش تعیین‌کننده‌ای دارد».^۱ البته این بدان معنا نیست که اگر دو نفر در برخی حوزه‌ها با هم اختلاف داشتند و متفاوت بودند، ازدواج ناپایدار و ناموفق خواهند داشت؛ چرا که شاهد این امر هستیم که برخی تمایل دارند با افرادی ازدواج کنند که از نظر خلیات و روحیات با آنها کاملاً متفاوت باشند.

تفاوت روحی و شخصیتی زنان و مردان

در عرصه تفاوت‌های زن و مرد، تقسیم‌بندی‌های متفاوتی وجود دارد؛ مانند تفاوت روحی و جسمی و یا روحیات شخصی و ... که به چند مورد از این تفاوت‌ها اشاره می‌شود.

۱. عاطفه‌نگری و زیانگری

دیدگاه زنان نسبت به ازدواج و فرد مقابل‌شان به طور کلی، بیشتر مربوط به مسائل رفتاری و اخلاقی اوست. زن بیشتر از آنچه به فیزیولوژیک شخص اهمیت دهد، به ارتباط و نحوه برخورد فرد با مسائل مختلف اهمیت می‌دهد. عواطف برای زنان از اهمیت بالایی برخوردار است؛ چرا که ساختار وجودی آنها این‌گونه آفریده شده است. اگر چه نباید منکر توجه آنها به ظواهر و جسم شخص مقابل شد، اما در اغلب زنان این مسئله اهمیت بیشتری دارد. از همین روست که بنا بر آمارها، یک سوم زنان به دلایل مختلف، ممکن است در طول زندگی به افسردگی بالینی مبتلا شوند؛ در حالی که این میزان در مردان، یک نهم است.^۲

۱. فاطمه شعبی؛ *ازدواج موفق*؛ ص ۱۲.

۲. زهره خسروی و فاطمه شاهی صدرآبادی؛ «فرهنگ و آسیب‌شناسی روانی: متغیرهای فرهنگی و پدیدارشناسی اسکیزوفرنیا»؛ کنفرانس بین‌المللی فرهنگ آسیب‌شناسی روانی و تربیت؛ ص ۶.

زنان هنگام گفت‌وگو، جر و بحث و بگومگوهای مختلف، به علت استفاده همزمان از دو نیمکره مغز، مسائل منطقی را با عواطف و احساسات خود در هم می‌آمیزند و از رفتارهای کلامی و احساسی خود بیشتر و قوی‌تر استفاده می‌کنند. آنان از زمان کودکی، نوجوانی و جوانی تحت تأثیر برنامه‌ریزی مغزشان، شخصیت درونی خود را پرورش می‌دهند و این توانمندی را کسب می‌کنند که احساس‌ها و عواطف خود را بیان کرده و نشان داده و آنها را مدیریت کنند. زنان، از هر بهانه‌ای برای حرف زدن و ایجاد صمیمیت، رفاقت و ارتباط بیشتر استفاده می‌کنند.^۱

نگاه مردها به ازدواج، فیزیولوژیکی است. هر چند امروزه بسیاری از مردان به دنبال همسری هستند که به لحاظ روحی آنها را درک کرده و همدم و همدلشان باشد؛ اما بنابر شرایط رفتاری و شخصیتی‌شان، کفه ترازوی انتخاب جسمی‌شان بیشتر بر عواطف می‌چربد. البته بیان هر یک از این ویژگی‌ها به معنای این نیست که شخص فاقد بُعد مقابل باشد، اما در اغلب موارد این‌گونه مشاهده شده است. به طور کلی جذابیت ظاهری در فرایند آشنایی، برای مردان از اهمیت بیشتری برخوردار است. بنا بر یک تحقیق صورت گرفته در این زمینه، اگر چه اولویت‌های مردان برای آشنایی، بیشتر جنبه‌های جذابیت ظاهری را در بر می‌گیرد و اولویت‌های زنان، مخلوطی از ویژگی‌های ظاهری و شخصیتی است؛ اما هنگامی که ویژگی‌های مهم مطرح شده توسط مردان و زنان را دسته‌بندی کردند، فهرست آنها به طور معناداری شبیه هم بود. این فهرست به ترتیب اولویت عبارت بود از: «صداقت، وفاداری و تعهد، حساسیت، خونگرمی، مهربانی، خلق‌وخو، ملایمت، صبر و شکیبایی، متانت و وقار».^۲

۲. وابسته‌نگری و استقلال‌نگری

زن همواره مایل است به مرد زندگی خود تکیه کند و او را حامی خود ببیند. این حمایت می‌تواند به طرق مختلف صورت گیرد که شامل حمایت عاطفی، مالی، اجتماعی و... خواهد بود. این کار تأثیر معناداری در زندگی و رشد زنان خواهد داشت؛ هر چند حمایت عاطفی، اهمیت بیشتری دارد و بر رضایتمندی زن از زندگی و در همگامی او، نقش وافر خواهد داشت.

۱. میرعمادالدین فریور؛ «آقایان هدفمند، و خانم‌ها رابطه‌گرا هستند»؛ نشریه روانشناسی شادکامی و موفقیت؛ شماره ۸۱، ص ۵.

۲. مهدی میرمحمدصادقی؛ آموزش پیش از ازدواج؛ ص ۱۲.

همان‌گونه که زنان دوست دارند متکی باشند و حامی داشته باشند، مردان نیز مستقل بودن را دوست دارند. پذیرش مسئولیت خانواده و نقش همسری و پدری که هر کدام مسئولیت‌هایی را برای آنان به ارمغان می‌آورد، ناشی از همین حس مستقل بودن است؛ چنان‌که اسلام نیز یکی از وظایف ویژه مرد نسبت به زن را تأمین مخارج اقتصادی همسر و فرزندان دانسته و طبق آیات قرآن و کلمات معصومین علیهم‌السلام و نیز قانون مدنی، ریاست خانواده از خصایص شوهر است.^۱ منظور از ریاست، تصمیم‌گیری در امور خانواده است که بر اساس مراعات مصالح آن می‌باشد. این امر با تقویت اقتدار مرد، سبب می‌شود در زندگی مشترک، نقش مهمی را ایفا کند. البته مرد نسبت به مسائل عاطفی نیز باید حامی خانواده خود باشد.

۳. رابطه‌گرا و هدف‌گرا بودن

زنان در روابط اجتماعی با دیگران، نوع‌دوستی، صمیمیت، توجه به دیگران و حمایت از سایرین پیشگام، و به طور طبیعی به احساسات لطیف و عواطف ملایم و ظریف مجهزند. البته این بدان معنا نیست که مردان فاقد چنین صفاتی هستند؛ بلکه لطافت، گرمی و جاذبه زنان بیشتر است؛ چنان‌که پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم درباره لطافت زنان فرموده است: «نِعْمَ الْوَالِدُ الْبَنَاتُ مُطْفَأَاتُ مَجَهَّرَاتٍ مُنْسَأَتُ مُبَارَكَاتٍ مُفَلِّئَاتٍ»^۲ دختران چه فرزندان خوبی هستند، با لطافت، آماده به خدمت، مونس، با برکت و اهل نظافت و پاکیزگی هستند».

البته این لطافت سبب نمی‌شود که زنان نتوانند رنج‌ها را تحمل کنند... زنان بر خلاف تصور عامه نسبت به رنج‌های بدنی، از تحمل بالایی برخوردار هستند؛ اما نسبت به رنج‌های روحی تحمل کمتری دارند. در بسیاری از روایات نیز خداوند پاداش عظیمی برای مادران در زمان زایمان و نگهداری فرزند در شکم و بیرون از آن را وعده داده است.^۳

برخی روانشناسان، ویژگی هدف‌گرا بودن مردان را در مقابل رابطه‌گرا بودن زنان ذکر

۱. ر.ک: بقره: ۲۳۳؛ طلاق: ۷؛ محمد بن یعقوب کلینی؛ *الکافی*؛ ج ۵، ص ۵۱۱؛ محمدباقر مجلسی؛

بحارالانوار؛ ج ۱۰۰، ص ۲۵۴؛ محمدرضا سالاری‌فر؛ *درآمدی بر نظام خانواده در اسلام*؛ ص ۶۱.

۲. محمد بن حسن حر عاملی؛ *وسائل‌الشیعه*؛ ج ۵، ص ۱۰۰.

۳. ابوالقاسم پاینده؛ *نهج‌الفصاحه*؛ ص ۲۵۹.

می‌کنند. اگر چه با توجه به خصوصیات ذکر شده، مرد می‌تواند افزون بر رابطه‌گرا بودن، هدف‌گرا نیز باشد. اگر مردها را هدف‌گرا بدانیم، در واقع هرگونه ارتباط کلامی آنها با همسر و دیگران تحت‌تأثیر اهداف‌شان قرار دارد؛ چرا که وقتی مردها به هدف‌های خود می‌رسند، احساس توانمندی و شایستگی می‌کنند، بسیار خوشحال می‌شوند و اعتماد به نفس‌شان بالا می‌رود. در واقع گفت و شنود برای آنها، بیشتر وسیله ارتباط و تبادل اطلاعات به حساب می‌آید. مردها در مسائل مربوط به کار، حرفه، هدف و موضوع‌های مورد علاقه‌شان می‌توانند ده‌ها ساعت وقت بگذارند و حرف بزنند؛ زیرا کار، مهم‌ترین بخش زندگی آنان است. به طور کلی مردان در برقراری ارتباط کلامی و بروز احساسات نسبت به همسر، خویشتندار بوده و ضعیف عمل می‌کنند و کمتر وقت می‌گذارند و ترجیح می‌دهند که به جای حرف، عمل کنند.^۱

۴. جزئی‌نگری و کلی‌نگری

جزئی‌نگری در مسائل، از ویژگی‌های مربوط به تفکر انتزاعی زنان است.^۲ زنان به سبب این ویژگی، بیشتر به شغل‌هایی با ظرافت رو می‌آورند، در بحث‌ها به مسائل جزئی‌تر نگاه می‌کنند و اولین تغییرات به وجود آمده در محیط یا شخص را مشاهده می‌کنند. این در حالی است که اغلب مردها، کلی‌نگر هستند. برای مثال مرد در سفر به کلیت جنگل دقت دارد، اما زن به نوع چینش و کاشت درختان و حتی مدل برگ‌ها نیز دقت دارد یا در مهمانی‌ها، زن به تمام ریزه‌کاری پذیرایی دقت می‌کند؛ در حالی که اگر از مرد در این باره پرسش شود، در حد گفتن «خوب بود» کفایت می‌کند.

۵. درون‌گرایی و برون‌گرایی

یکی از موارد شرط همتایی، «هماهنگی روحی و روانی» است. از نظر علمی در روانشناسی شخصیت، طبقه‌بندی‌های متعددی نسبت به شخصیت افراد صورت گرفته است که یکی از معروف‌ترین آنها، تقسیم‌بندی درون‌گرا و برون‌گراست.

۱. میرعمادالدین فریور؛ «آقایان هدفمندند و خانم‌ها رابطه‌گرا»؛ ماهنامه روانشناسی شادکامی و موفقیت؛ ص ۵.

۲. مسلم داودی‌نژاد؛ رازهای تسخیر قلب همسر؛ ص ۴۴-۵۱.

هرچند برونگرایی و درونگرایی دو ویژگی نسبی است، اما به طور کل زنان بیشتر درونگرا هستند؛ زیرا بیشتر علایق آنها برای امورخانه‌داری و همسر‌داری و بچه‌داری در محیط خانه صرف می‌شود. این ویژگی از کودکی در جنس زن وجود دارد. اگر چه برخی معتقدند بعضی از مردها نیز درونگرا هستند؛ از این رو بیشتر دوست دارند با خود خلوت کنند، تمایلی به زیاد صحبت کردن ندارند و ترجیح می‌دهند بیشتر مستمع باشند. صرف وقت زیاد در جمع، برای آنان دشوار است و هنگام برقراری ارتباط با فرد مقابل، زمان بیشتری را برای شناخت و جزئیات اخلاقی شریک اجتماعی خود صرف می‌کنند؛ از این رو از عهده رهبری یک مجموعه از جمله خانواده به خوبی بر می‌آیند.

برونگرا بودن مردها، سبب می‌شود که آنها از بچگی به پرورش شخصیت بیرونی خود بیشتر توجه داشته باشند. آنان به منظور کسب قدرت بیشتر و نشان دادن اقتدار خود، در بازی‌های ورزشی و مسابقات درسی و غیر درسی شرکت و یا با دیگران رقابت می‌کنند. در بسیاری مواقع برای کسب موفقیت بیشتر، احساسات خود را سرکوب می‌کنند تا پیروزی‌های به دست بیاورند.^۱ فردی که رشد عاطفی خوبی دارد، در قبال همسر و فرزند و اطرافیان دیدگاه‌های واقع‌بینانه‌ای دارد، با توجه به مفهوم زندگی، می‌تواند مفهوم و فلسفه زندگی را متوجه شود.

نتیجه‌گیری

شناخت روحیات و خصوصیات هر یک از جنس زن و مرد، به افراد کمک می‌کند تا انتخاب درستی داشته باشند. در حقیقت شناخت درست از روحیات و صفات و نیز تفاوت‌ها و شباهت‌های میان زن و مرد کمک می‌کند تا قبل از ازدواج با دید بازتر و آگاهانه‌تر تصمیم‌گیری شود. در تصمیم‌گیری قبل از ازدواج، باید به تفاوت‌ها و بعد از ازدواج بیشتر به شباهت‌ها اهمیت داده شود؛ زیرا توجه به تفاوت‌ها و شناخت روحیات طرفین، به انتخاب عاقلانه کمک می‌کند و اهمیت دادن به شباهت‌ها بعد از ازدواج، موجب محکم شدن ارتباط و صمیمیت زن و مرد خواهد شد.

۱. میرعمادالدین فریور؛ «آقایان هدفمندند و خانمها رابطه‌گرا»؛ ماهنامه روانشناسی شادکامی و موفقیت؛

فهرست منابع

کتاب

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله؛ شرح نهج البلاغه؛ قم: مکتبه آیه الله المرعشی، ۱۴۰۴ ق.
۲. پاینده، ابوالقاسم؛ نهج الفصاحه؛ تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش.
۳. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ تحقیق عبدالرحیم ربانی شیرازی؛ بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، ۱۹۹۱ م.
۴. خسروی، زهره و فاطمه شاهی صدرآبادی؛ «زنان و آسیب‌های روانی»؛ مجموعه مقالات همایش
۵. داودی‌نژاد، مسلم؛ رازهای تسخیر قلب همسر؛ قم: انتشارات مهر دلدار، ۱۳۹۲ ش.
۶. سالاری‌فر، محمدرضا؛ درآمدی بر نظام خانواده در اسلام؛ قم: نشر هاجر، ۱۳۸۴ ش.
۷. سبحانی، جعفر و محمد محمدرضایی؛ اندیشه اسلامی؛ قم: انتشارات معارف، ۱۳۹۲ ش.
۸. شعبی، فاطمه؛ ازدواج موفق؛ تهران: کتاب ارشد، ۱۳۹۴ ش.
۹. طبرسی، حسن بن فضل؛ مکارم الاخلاق؛ قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ق.
۱۰. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تصحیح علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ تهران: دار الکتب الاسلامیه؛ ۱۴۰۷ ق.
۱۱. مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۱۲. مظاہری، علی‌اکبر؛ فرهنگ خانواده؛ قم: انتشارات نورالزهراء (ع)، ۱۳۹۳ ش.
۱۳. میرمحمدصادقی، مهدی؛ آموزش پیش از ازدواج؛ تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۴ ش.

مقالات و سایت‌ها

۱. خسروی، زهره و فاطمه شاهی صدرآبادی؛ «فرهنگ و آسیب‌شناسی روانی: متغیرهای بین فرهنگی و پدیدارشناسی اسکیزوفرنیا»؛ تهران: کنفرانس بین‌المللی فرهنگ آسیب‌شناسی روانی و تربیت، ۱۳۹۶ ش.

۲. سایت گنجور، دیوان اشعار سعدی شیرازی.
۳. فریور، میرعمادالدین؛ «آقایان هدفمندند و خانم‌ها رابطه‌گرا هستند»؛ نشریه روانشناسی شادکامی و موفقیت؛ سال هفتم، شماره ۸۱، آبان ۱۳۸۹، ص ۴ و ۵.